

## БЕЛАРУСКАЕ ВОЙСКА: ЗА ЦІ СУПРАЦЬ?

Вось адрас Спаскіх казармаў, дзе мы  
памагам фармаваць 9-ты Полацкі Бела-  
рускі полк Заходняй стралковай дывізіі.  
Ідзіце туды самі, клічце Іных - Баць-  
каўшчына нас даўно ўжо чакае...

/Словы Д.Х.Жылуновіча з рамана  
Г.Далідовіча "Свой дом"/.

Лютым часам у прэсе даволі неадназначна трактуюцца пытанні  
ўжывання роднай мовы ў вайсковых і міліцэйскіх фарміраваннях і нао-  
гул, магчымасці існавання нацыянальных рэспубліканскіх войск. Адно  
ставяцца да іх цалкам пазітыўна або з агаворкамі, другія - рэзка  
адмоўна, бачачы тут нейкі пагрозлівы нацыяналістычны ўхіл, дэстабі-  
лізацыю Узброеных сіл СССР. У сувязі з гэтым хацелася б разгледзець  
дадзеную праблему больш падрабязней у гістарычным аспекце.

Вядома, што будаваць сучасную нацыянальную дзяржаву народу Бе-  
ларусі давялося ў цяжкіх абставінах разгортвання на яе тэрыторыі  
тэатраваенных дзеянняў першай сусветнай, грамадзянскай і савецка-  
польскай войнаў і, як вынік, перыядычнай акупацыі. Таму ледзь не  
галоўнай задачай у былым Паўночна-Заходнім краі было заснаванне і  
ўмацаванне ўласных узброеных сіл. Погляды на прычыны іх фармірава-  
ння адпавядалі існуючым тады падыходам да шлыкоў дасягнення дзяр-  
жаўнасці Беларусі з боку: партыі і арганізацыі нацыянальна-дэмакра-  
тычнай арыентацыі, Беларускага нацыянальнага камісарыята /Белнацко-  
ма/ пры Наркамнаці РСФСР і беларускіх камуністычных арганізацыяў,  
Абласнога выканаўчага камітэта Заходняй вобласці і фронту /Аблвы-  
камзаха/ і "абласнікоў" з Віцебскага, Магілёўскага, Смаленскага губ-  
віканкомаў. Вазна таксама ўлічваюць адносіны да гэтага пытання цэнт-  
ральнай Савецкай улады і яе асобных кіраўнікоў /Леніна, Сталіна і  
Інш./.



Хацелі б мы ці не, але факт застаецца фактам, - гонар стварэння першых беларускіх вайсковых адзінак належыць не бальшавікам, а прадстаўнікам нацыянальна-дэмакратычнай плыні ў рэвалюцыйным руху. Ужо пры Часовым урадзе амаль няспынна развальваецца, стыхійна дэмабілізуецца дзеючая расійская армія. Каб "бараніць свой родны край ад гібелі", па словах Змітрака Бядулі, трэба было найхутчэй ствараць беларускае войска. /Вольная Беларусь, 1918. 7 кастрычніка/. Тым больш насцяваў такі крок, што на тэрыторыі Беларусі з'явіліся значныя польскія /корпус Доўбар-Мусніцкага/ і украінскія злучэнні. Зразумела, пра інтарэсы Беларусі яны асабліва не дбалі: агалылі фронт, а украінскія часці нават набег на Мінск зрабілі, дзе былі аднак разброены. Як адзначаў адзін з нацыянальных дзеячоў тае пары К. Бзавітаў, "беларусы зусім ясна сабе уявілі, што спрэчкі ўжо ёсць, што яны будуць і ў далейшым, што беларускія вымаганні, як бы яны ні былі праўдзівымі, павінны быць абанерты не толькі на юрыдычна праўнай падставе, але яшчэ і на беларускі штык". /Крывіч, 1924. В. I. С. 3-8/.

Спробу стварыць свае ўзброеныя сілы прадпрымае Беларускае нацыянальнае камітэт, у які уваходзілі прадстаўнікі амаль усіх напрамкаў тагачаснага нацыянальнага руху. Пад яго згідай у маі 1917 года узнікла Вайсковая беларуская арганізацыя. А ў жніўні-верасні ўсе расійскія арміі накрываюцца густой сеткай беларускіх арганізацый. Знаходзіліся яны над уплывам розных палітычных партый і групавак, найбольш, - эсэраў і Беларускай сацыялістычнай грамады /у 12-ай арміі Паўночнага фронту ВСГ налічвала каля 1 тыс. сяброў, на Балтыйскім флоте - да 800/.

18-24 кастрычніка ў Мінску адбыўся 3-езд беларусаў-вайсковых Заходняга фронту і прадстаўнікоў беларускіх арганізацый XII арміі, Балтыйскага флоту і Румынскага фронту. 3-езд абраў Беларускае вайсковую цэнтральную раду /старшыня - К. Бзавітаў/ і прыняў рэзалюцыю "Аб нацыянальных беларускіх вайсковых арганізацыях". Галоўнай за-  
павялі в гэтым высювалася абарона роднай беларускай зямлі і Расійскай



федэратыўнай дэмакратычнай рэспублікі, падкрэслівалася, што злучаныя роднасьцю беларусы не дапусцяць парушэньня правоў народу на самавызначэньне. Паколькі асноўная частка мабілізаваных беларусаў знаходзілася па-за межамі Беларусі, былі скліканы беларускія з'езды арміі ў іншых франтах: Паўночнага - у Віцебску /15-20 лістапада/, Румынскага - у Адэсе /3-8 снежня/, Паўднёва-Заходняга - у Кіеве /17-22 снежня/. Іх абраннікі напоўнілі Цэнтральную вайсковую раду. Рада ўтварыла штаб свайго войска /генералы Кандратовіч, Пахарскі, палкоўнік Камароўскі і інш./ і адправіла вярбоўчыкаў на франты. У выніку, у канцы 1917 г. арганізуюцца беларускія віцебскі і аршанскі пяхотныя палкі, уланскі полк у Пскове; на Румынскім фронце, дзе найбольш было беларусаў, з поспехам праводзіцца беларусізацыя 4-га армейскага корпусу.

Спырна Савецкая улада не перашкаджае з'яўленьню нацыянальных вайсковых падраздзяленьняў. 23 лістапада 1917 года вярхоўны галоўнакамандуючы бальшавік Крыленка аддае прыказ аб нацыянальных палках, дазваляючы іх на класавых прынцыпах /пасля адпаведных рэферэндумаў і з улікам стратэгічнага становішча на фронце/. Аднак партыйна-савецкае кіраўніцтва Заходняй вобласці і фронту /Мяснікоў, Калмановіч, Кнорын, Ландар/, вярхоўна ставячыся да ашышчуленьня беларускай дзяржаўнасці, не скацелі кантактаваць і з беларускімі вайсковымі арганізацыямі. Яскрава сведчыць пра гэта наступны факт. Галоўкаверх Крыленка ў спецыяльнай тэлеграме не прычыць фарміраваць 1-ы Мінскі беларускі полк. Але А.Х.Мяснікоў, галоўнакамандуючы Заходняга фронту, часова замяняючы галоўкаверха, загадвае ліквідаваць гэты полк як самастойны і зліць яго з 286-м пяхотным палком.

2 снежня 1917 года пытаньне "нацыяналізацыі" арміі разглядаецца на пленарным пасяджэньні Аблвыкамзаха. На ім, быццам бы за прычыны таго, што Ініцыятарамі выступаюць "розныя рады", вырашана не дапусьчаць ствараць беларускія палкі. 5 снежня СНК Заходняй вобласці і



фронту, заслушаўшы даклад К.І.Ландара аб т.зв. варскай дзейнасці беларускіх буржуазных нацыяналістаў, паставіў распустіць Цэнтральную вайсковую раду, а не "верхаводаў" перадаць рэвалюцыйнаму трыбуналу. З гэтай нагоды выпусцілі і аднаведную адозву да насельніцтва.

Такім чынам, з снежня 1917 — лютага 1918 года, калі была арыштавана частка дзеячоў беларускіх рад, развіццё іх вайсковых фарміраванняў канчаткова пераходзіць у асобнае ад савецкага кіраўніцтва Заходняй вобласці рэчышча. Не гледзячы на забарону, беларускія падраздзяленні там-сям існуюць далей. Прынамсі, у тэлефанаграме аднаго з ваенначальнікаў Заходняга фронту Крылова ад 28 лютага гаворыцца, што ў Віцебску мясцовыя нацыянальныя часці з радай старшых рэзагінанай думі ўзялі на сябе абарону парадку ў горадзе. /Борьба за Советскую власть в Белоруссии: Сб. документов и материалов в двух томах. Мн., 1968. Т.1. С.34/. У Мінску хутка аднаўляе сваю дзейнасць Цэнтральная вайсковая рада. Ствараецца беларуская камендатура на чале з Бэзавітавым. 19-21 лютага перад уваходам немцаў яна кантралявала паўночна-заходнюю палову горада, польскія легіянеры — паўднёва-усходнюю.

Адсутнасць незалежнай рэспублікі, у т.л. нацыянальнага войска, відавочна, не спрыялі нацыянальнай самасвядомасці беларусаў, бачанаю сябе як цэльнага народа-патрыёта. Абарона Бацькаўчыны ў такіх умовах становілася даволі складанай задачай. Таму і па Брэсцкаму дагавору з Германіяй інтарэсы Беларусі былі праігнараваны, а не тэрыторыя стала фактычна разменным грошам ва ўлашчванні драпежнага кайзера цэнтральнай Савецкай уладай. /Гісторыя ледзь не паўтарылася ў 1942 годзе, калі Сталін за кошт тэрыторый Беларусі і Украіны хацеў дамовіцца з Гітлерам аб спыненні ваенных дзеянняў /Огонек. 1989. № 33. С.27/. Паміжакутнай Беларусі было, як гаворыцца, не прывыкаць/

25 сакавіка 1918 года ў Мінску прадстаўніцамі нацыянальна-дэмакратычных арганізацый абвясцілі незалежную Беларускаю народную



рэспубліка /БНР/. У цэлым супярэчлівай дзейнасці Рады БНР было аднак шмат пазітыўных праў. Так, яна адмовіла агентам Дзянікіна наладзіць бюро па вырабцы самакатнікаў у белагвардзейскую Паўднёвую армію. Некаторыя "навукоўцы" і зараз мусоляць "вернападданніцкую" тэлеграму Рады БНР Вільгельму II, аднаго слова забыўшы аб канкрэтнай гістарычнай абумоўленасці і неабходнасці калі-некалі палітычных кампрамісаў /ці былі ўмовы Брэскага міру менш зневажальнымі ?/. Вядома ж, нарэшце, і іншае "бэнэараўскае" - у адрас Берлінскага Саюза - вітанне германскай рэвалюцыі з выказваннем надзеі, што "вольны германскі народ дапаможа і вольнаму беларускаму народу зберагчы сваю волю і незалежнасць". /Борьба... Т.І. С.360/.

Гарантыя волі - свае нацыянальнае войска, але ў абставінах акупацыі Радзе БНР так і не ўдаецца ўтварыць яго. Па адыходзе немцаў з Беларусі Рада падзе перамова з палікамі аб сумесных узброеных сілах /узвначалі іх меркавалася ад Беларусі - генералу Кандратовічу, ад Польшчы - генералу Вейтку/. Не паразумеўшыся, Кандратовіч са сваім штабам адбывае ў Вільню, дзе часова уваходзіць у склад літоўскай тарыбы віцэ-міністрам краёвай абароны. Трэба сказаць, што і Літва, і Польшча, дамогшыся буржуазнай незалежнасці, мелі свае прыватныя інтарэсы ў памежнай Беларусі, найперш, тэрытарыяльныя. Таму не выпадкова пачынае фарміравацца літоўска-беларуская дывізія польскай арміі, а на Гродзеншчыне /тады адносілася да Літвы/ узнікаюць павятовыя і валасныя беларускія рады і міліцыя. Апекаваннем Міністэрства беларускіх спраў Літвы ў Гродне з'яўляецца 1-ы Беларускі полк. Калі Гродна захапілі палікі, полк раззброілі. /Частва афіцэраў кінута ў турму, адзін эскадрон прабіўся ў Коўна/.

Пад час беланпольскай акупацыі некаторыя партыі /БЛД, Беларуская народная партыя, Саюз Беларускіх землеўладальнікаў/ узялі курс на супрацоўніцтва з польскім урадам, астатнія /БКС-Р, БКС-Ф/ разгарнулі барацьбу.

Улетку 1919 г. праблема беларускай дзяржаўнасці і войска абмяр-



коўвае з П.Шлсудскім Беларускае рада Віленшчыны і Гродзеншчыны. А 22 кастрычніка 1919 г. Шлсудскі выдае дэкрэт, які дазволіў фарміраваць беларускае войска і зацвердзіў Беларускае вайсковую камісію. Галоўнакамандуючым беларускай арміі прызначаецца афіцэр Канапацкі. Аднак, паводле даследчыка М.С.Сташкевіча, удалося наwerbаваць толькі 485 чалавек.

За "аўтаномную" Беларусь над польскім пратэктаратам выступаў Беларускае палітычны камітэт у Варшаве /старшыня П.Аляксюк/. Над яго ўплывам знаходзілася арганізацыя "Зялёны дуб". Вайсковыя атрады "Зялёнага дуба", якімі камандаваў атаман "Дзяржач" /В.Адамовіч/, пры падтрымцы палякаў спрабавалі стварыць буферную беларускую дзяржаву ў Слуцкім і Іншых наветах /"Слуцкае паўстанне"/, выкарыстоўваючы незадаволенасць сялян "продразверсткай". У лістападзе 1920 года П.Аляксюк і В.Адамовіч прапанавалі Булак-Балаховічу ўзначаліць беларускую "дзяржаву". Той пагадзіўся і абвясціў Беларускае народную рэспубліку на Палессі, захопленым яго белатвардзейскім войскам. Свайго брата Балаховіч павысіў у чыне з палкоўніка да генерала і прызначыў камандуючым "беларускай арміяй", якая складалася, у асноўным, з атрадаў "Зялёнага дуба". На жаль, жорсткасць тактыкі рэвалюцыйнага тэрору выклікала аднаведную рэакцыю "зялёнадубцаў", што гранічыла ўжо з простым бандытызмам.

Паслядоўна выступала за змаганне з любымі акупантамі партыя беларускіх эсэраў. Над іх кіраўніцтвам дзейнічалі "сялянскія дружыны", аб'яднанія ў "Сувязь беларускага працоўнага сялянства". Да восені 1920 года беларускія эсэры наогул выходзіць на першы план у нацыянальна-дэмакратычным руху. У Савецкай Беларусі яны -- адзіная афіцыйна дазволенае апазіцыйная партыя. БПС-Р патрабуе незалежнай Беларусі ў этнаграфічных межах, вываду Чырвонай Арміі з яе тэрыторыі, прадстаўніцтва беларускіх Інтэрэсаў на савецка-польскіх перамовах у Рызе. Матанакіравана адстойваюць эсэры і ідэю тэрытарыяльнай беларус-



кай арміі: у праграме партыі /сакавік 1920 г./, на перамовах аднаю з сваіх лідэраў Н.А.Бадуновой з ЦК РКП/б/ /красавік 1920 г./, на старонках газеты "Змаганне".

Багата беларусаў, у т.л. кадравых афіцэраў і салдат, вiхуры вайны занеслі на поўдзень Расіі. У 1918 г. у Адэсе арганізуецца Беларускай каравульны батальён, які задумваўся як школа камандных кадраў для будучай беларускай арміі. "Беларускаму нацыянальнаму цэнтру" у Адэсе удалося скамплектаваць адну беларускую дывізію /да тысячы вайскоўцаў/. Хоць і была ў лiсце цэнтра да французскага генерала Бертэлю названа мэтай Беларускай арміі "баратьба з бальшавікмі", ды меліся на ўвазе наперад нацыянальныя, а не класавыя варункі такой змогі. Бо, калі пераканаліся беларускія рэкруты, што на Бацькаўшчынуе прабіцца, то і дывізія распалася.

На розных прычынах беспаспяхова ішла вярбоўка за мяжой. Генерал Кандратовіч воў не ў Францыі. А ў Германіі, дзе на некаторых звестках знаходзілася да 100 тыс. беларусаў, распаўсюджвалася "Памятка беларусам-палонным" /1919 г./. У ёй ад імя БНР прапагандавалася ідэя незалежнай Беларусі.

Справай нацыянальнай кансалідацыі шматтысячнай грамады бежанцаў у Савецкай Расіі кіраваў Белнацком. 27 лютага 1918 г. ваенны аддзел Белнацкома прымае заклік, у якім беларусы-вайсковыя з-за "тэхнічнай немагчымасці прыступіць да фармавання нацыянальнай сацыялістычнай дружны" зазываліся ў шкты агульнай Чырвонай Арміі /Борьба... Т.І. С.32/. Як бачна, да арганізацыі асобных беларускіх вайсковых атрадаў справа яшчэ не даходзіць. Толькі 13 кастрычніка 1918 г. камісар Балтыйскага флоту І.Філяроўскі звяртаецца ў Народны камісарыят на марскіх справах: "Мабілізавання маракі-беларусы ўзбудзілі хадаініцтва аб адпраўцы іх на фронт акупаваных мясцовасцей Беларусі... Прашу наведаміць, ці дапусцімы прынцыпова такія фарміраванні і ў выпадку іх дапусчэння, каму перадаць сфармаваны атрад беларусаў-маракі?" /Там сама. С.268/. У снежні-лютым 1918 г. неаднаразова звярта-



пры Петраградскім камітэце РКП/б/. Яна хадайнічае аб фарміраванні і адпраўцы на Беларусь атрада беларусаў-маракі, Беларускага рэвалюцыйнага палка ім.т.Леніна, Гродзенскага камуністычнага атрада.

Першая канферэнцыя беларускіх секцый РКП/б/ 22 снежня 1918 г. прымае шэраг рэзалюцый, у т.л. аб арганізацыі беларускіх палкоў Чырвонай Арміі, "адказнай задачай якіх будзе абарона Беларусі ў бліжэйшай будучыні". Канферэнцыя наставіла ўвайсці на месцах у патрэбны кантакт з ваеннымі савецкімі ўладамі, прыступіць да вярбоўкі чырвонаармейцаў у беларускія чырвоныя палкі, адправіць сфарміраваны ў Петраградзе самаахвотны атрад беларусаў-камуністаў у Мінск, "дзе ён будзе добрым камуністычным ядром для беларускіх чырвонаармейскіх палкоў, фарміраванне якіх там пачнецца". У рэзалюцыі выказвалася ўпэўненасць, што маладая беларуская Чырвоная Армія разам з латышскімі і іншымі палкамі з'явіцца першалінейным байцом і абаронцай сацыялістычнай рэвалюцыі. /Образование СССР: Сб. документов. 1917-1924. М.-Л., 1949. С.110-111/. Згаданыя прапановы аказалі уплыў і на працу I-га з'езда КП/б/Б, дэлегаты якога прынялі зварот "Да рабочых, батракоў, сялян і салдат Чырвонай Арміі Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі".

I-ы беларускі камуністычны атрад у Петраградзе, аб якім гаварылася ў рэзалюцыі канферэнцыі беларускіх секцый РКП/б/, налічваў у снежні 1918 г. каля 200 чалавек. У студзені 1919 г. два ўзводы атрада па тэлефанаграме старшынні ўрада Савецкай Беларусі Д.Х.Жылуновіча прыбылі ў Мінск. Частва іх асабовага складу пайшла на работу ў ЧК, партыйныя і савецкія органы, астатнія ўліліся ў дзешчую армію. Разам з атрадамі Белнацкома і беларускіх секцый РКП/б/, сфарміраванымі ў Петраградзе, Маскве і іншых гарадах, асяродкам беларускага нацыянальнага войска павінны былі стаць і мясцовыя часці тыпу Асабога рабочага палка імя Мінскага савета прафсаюзаў. Полк быў створаны ў маі-чэрвені 1919 года паводле рашэння канферэнцыі праўлення прафсаюзаў і фабзаўкомаў і налічваў 600 самаахвотнікаў і мабілізаваных



мінскіх рабочых і служачых - членаў прафсаюзаў.

Чырвоная Армія. Згодна загаду ІІ з'езда Саветаў Заходняй вобласці ўсе фарміруемы на гэтых тэрыторыях часці знаходзіліся ў непасрэдным падпарадкаванні ваеннаму аддзелу абласнога выканкома. Кожны мясцовы Савет быў абавязаны мець свой атрад. Таму даволі акрэслена можна сцвярдзаць аб пэўнай "беларускасці" большасці атрадаў т.зв. Заходняй заслоны. Ужо ў першых баях з немцамі вылучыліся І-ы і 2-гі Магілёўскія, Аршанскія і Сенненскія палкі, І-ы і 2-гі батальёны Віцебскага Саўдэна. Разам з імі змагаліся Латвійскія коннаразведчыны атрад, Польскія рэвалюцыйны дывізіён. У сувязі з абвясчэннем ССРБ /насла аб'яднання з Літвой 27.02.1919 г. - ССРЛБ ці Літбел/ узнікла патрэба ў рэспубліканскім ваенна-адміністрацыйным органе. Фарміруецца Заходняя ваенная акруга /беларускія і Смаленская губерні/ і Народны камісарыят па ваенных справах Беларусі /практычна ён не распрацаваў працаваць/. Але мабілізацыя на вайсковую службу ішла не вельмі гладка. Ускладнялася яна сур'ёзнымі памылкамі ў аграрным пытанні: адмаўленнем надзяліць працоўнае сялянства зямлёю канфіскаваных абшарніцкіх гаспадарак, фарсаваннем арганізацыі камун і саўгасаў і г.д. Фарміраваліся часці Чырвонай Арміі без уліку мясцовых асаблівасцяў. Нават Мяснікоў прыходзіць да высновы: "У нас на тэрыторыі рэспублікі развіваецца дэарганізацыя, таму што няма кіруючага для нашых часцей органа, а цэнтр з-за сваёй аддаленасці ад іх і недасведчанасці аб умовах мясцовай работы не ў стане задаволіць правільнай арганізацыі узброеных сіл рэспублікі і іх дзейнасці" /Цыт. па: Селіванов П.А. Военное строительство в Белоруссии в период разгрома походов Антанты. Мн., 1973. С.18/. 10 сакавіка 1919 года засноўваецца Літоўска-Беларуская ваенная акруга, а 25 сакавіка - Народны камісарыят па ваенных справах Літвы і Беларусі. Парадаксальна - ужо 10 красавіка член РВС У.С.Селязнеў пісаў У.І.Леніну, што ў Беларуска-Літоўскім урадзе назіраецца пэўнае імкненне адасобіць вайсковыя апараты рэспублікі з агульнай сістэмы, захапленне мясцовымі задачамі ва ўрон ума-



цаванню Чырвонай Арміі. /Там сама. С.94/. У такім меркаванні, безумоўна, сказвалася суб'ектыўная недаацэнка нацыянальных асаблівасцяў.

Яшчэ ў аперацыйнай зводцы палявога штаба РВС аб астаўленні Пінску ад 6.03.1919 года дзеючыя часці Чырвонай Арміі згадваюцца як "чырвоныя літоўскія" і "чырвоныя беларускія". А 13.03.1919 года па пастанове РВС Заходняй арміі афіцыйна пераймяноўваецца ў Беларуска-Літоўскую. Увайшлі ў яе Заходняя, Віцебская /17-я/ і Пскоўская /Літоўская/ стралковыя дывізіі. З чэрвеня 1919 года Старшыня Савета Абароны У.І.Ленін пасылае наркому Наркамкарчу Украіны Шліхтару тэлеграму: "Нарады для Беларуска-Літоўскай арміі і наогул Наркамкарч, Мінск, вельмі прашу не затрымліваць і накіроўваць па прызначэнню ў Мінск". /Полн.собр.соч. Т.50. С.346/. Як бачым, Уладзімір Ільіч уваваліва сачыў за станам ваенных спраў на Беларусі і да таго ж цалкам паўнапраўна ўжываў тэрмін "Беларуска-Літоўская армія".

Прыблізна ў той жа час утвараюцца армія Савецкай Латвіі, Украінская і Эстляндская арміі, іншыя савецкія нацыянальныя фарміраванні. Іх з'яўленне мела вялікі пазітыўны сэнс, бо дала магчымасць народам савецкіх рэспублік рэальна ажыццявіць дзяржаўную незалежнасць.

Нацыянальнымі часці не ўяўлялі сабой нейкія ізаляваныя структуры, пазбаўленыя інтэрнацыяналістычнага зместу. Між іншымі, у ваенна-аперацыйных адносінах яны падпарадкоўваліся галоўнаму камандаванню Чырвонай Арміі, дзейнічалі па яго дырэктывах. Да месца тут прыгадаць зварот У.І.Леніна да башкірскага рэўкома пра выключнае палітычнае значэнне пераводу некаторых /некаторых, а не ўсіх - гэта вельмі важна мець на ўвазе - В.Г./ башкірскіх часцей у Петраград. Непасрэдная пагроза вольнаму развіццю башкірскага народа, дзякуючы перамогам Чырвонай Арміі на Усходзе, прайшла і таму, кажа Ленін, калі "драпежны імперыялісты набачаць, як абуджаныя народы Усходу ўзняліся на абарону цэнтраў пралетарскай рэвалюцыі". У той жа час зносіны ўзброеных башкір з рабочымі Петраграда забяспечвалі іх "цесную сувязь і ўзаемапавагу ў духе камунізму". /Полн.собр.соч. Т.51. С.44/.



У адрозненне ад вайсковых фарміраванняў іных савецкіх рэспублік большасць частей і злучэнняў Беларуска-Літоўскай арміі з'яўляліся нацыянальнымі. Так, у Заходняй дывізіі было каля 22 тыс. чалавек - беларусаў, палікаў, рускіх і г.д. У сваю чаргу, большасць мабілізаваных у 1918-1920 гг. беларусаў і сфарміраваных з іх маршавых рот накіроувалі на Усходні і Паўднёвы франты. Улетку 1918 г. на падаўленне чэкаславацкага мяшчу перакінуты Мінскі і Смаленскі палкі, два палкі Віцебскага Саўдэпа, два палкі Магілёўскай дывізіі. Бягата беларусаў было у 25-й стралковай дывізіі В.І.Чанаева. У 27-й Омскую дывізію, якая вызначылася ў барацьбе супраць Калчака, уваходзіла 79-я стралковая брыгада так і зваўшаяся - "Беларуская". Яна складалася з 235-га Невельскага, 286-га Аршанскага і 237-га Мінскага палкоў. Усяго толькі за 1919 год на мабілізацыі ў Чырвоную Армію пайшло да 200 тыс. чалавек.

Заходняму фронту, баявыя дзеянні якога вяліся непасрэдна на тэрыторыі Беларусі, доўгі час выдаткоуваліся нязначныя паняўненні. Ці не тут хаваецца адна з прычын слабасці Беларуска-Літоўскай арміі, няудач ў вайне з Польшчай? На жаль зразумелі гэта ваенныя кіраўнікі позна. Але лепей позна, чым ніколі - не дарма ж, пасля паражэння пад Варшавай, калі Чырвоная Армія хуткаплынна адкатваецца /на некалькі дзён у сярэдзіне кастрычніка 1920 года палкі зноў урываюцца ў Мінск/, Аргбюро ЦК КПБ/б/ пастанаўляе не адклікаць галічан і беларусаў з польска-літоўскага фронту. Тэрмінова фарміруецца і Запасная армія Заходняга фронту, 40 тыс. вайскоўцаў, з якой былі <sup>у</sup>ураўненамі акупаваных паведаў Беларусі.

Здавен жыццёстойкасць беларускага народу ўвасаблялі партызаны. Пад час грамадзянскай вайны іх дзейнасць набыла грандыёзныя памеры. На Палессі ў 1919 годзе склаўся цэлы партызанскі фронт, або як ён афіцыйна празываўся - паўстанцкія камуністычныя войскі Беларусі і захаду Украіны. Пазней асноўныя партызанскія сілы аб'ядналіся ў Па-



родную войсковую самоахову. Не выклікае сумнення, што такія паўстанцкія структуры таксама маглі б стаць вясцяжом моцнага беларускага войска.

Але ж склаўшаяся ваенна-палітычная сітуацыя прыпыніла развіццё нацыянальных армій 31 мая 1919 года Савет абароны Літвы і Беларусі даслаў ЦВК тэлеграму, у якой гаварылася аб неабходнасці падзяліць усе аб'яднаныя ваенныя сілы на арміі па аператыўных заданнях, а не па нацыянальна-тэрытарыяльнай адзнацы. Гэтая і аналагічныя прапановы іншых савецкіх рэспублік знайшлі свае вырашэнне ў пастанове ЦВК ад 1 чэрвеня 1919 г. аб ваенным саюзе Расіі, Украіны, Латвіі, Літвы і Беларусі. /Образование СССР: Сб. документов. М., 1972. С.100-103/. Прайснаваўшы каля трох месяцаў, Беларуска-Літоўская армія пераймяноўваецца ў Маснаццатую армію. Гэтакім жа чынам рэарганізуюцца і іншыя нацыянальныя арміі. Выключэнне складала Латвійская стралковая дывізія: па просьбе ваенных кіраўнікоў Савецкай Латвіі да Леніна яна захавала свой ранейшы назоў.

У дэкларацыі аб паўторным абвясчэнні незалежнасці Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Беларусі /30.07.1920 г./ пацвяржалася, што Беларусь, знаходзячыся ў раўнапраўных адносінах з Савецкай Расіяй, перадае на час рэвалюцыйнай вайны ўсе ўзброеныя сілы ў распараджэнне адзінага савецкага камандавання.

Такім чынам, ва ўмовах ваенна-палітычнага саюза савецкіх рэспублік іх нацыянальныя арміі былі фактычна зліквідаваны. Безумоўна, такі працэс зусім не становіцца паўплываў, напрыклад, на ўсталяванне Савецкай улады ў прыбалтыйскіх рэспубліках, дзе канчаткова перамагае буржуазны ўлад.

Чаму так сталася? Першыя гады пасля Кастрычніка большавікі былі ўпэўнены ў хуткай перамозе міравой рэвалюцыі. Адсюль - яўнае перабольшванне класавай еднасці, адсюль - недаацэнка нацыянальнага фактара, у т.л. такога, як нацыянальнае войска. У першаю чаргу гэта



установах, аб'являўшы безумоўна ўсіх прымаць заявы і паперы на ўкраінскай мове. Гэта безумоўна неабходна — на конт мовы ўсе ўступкі і максімум раўнапраўя". /Полн.собр.соч. Т.51. С.141-142./.

Першая беларуская вайсковая газета "Беларуская рада" выдавалася на беларускай мове Цэнтральнай вайсковай радай. Бел-чырвона-белы сцяг і "Пагоно" выкарыстоўвалі як нацыянальную атрыбутыку амаль усе вайсковыя арганізацыі нацыянальна-дэмакратычнага накірунку. Захаваўся, напрыклад, фотаздымак камандатуры 1-га Беларускага палка ў Гродне /1919 г./, на будынку якой — бел-чырвона-белы сцяг. У беларускіх часнях у Літве ўзнагародай быў "Крыж за Бацькаўшчыну", мелася адметная нацыянальная вайсковая форма. Удзельнікі грамадзянскай вайны ў Савецкай Беларусі ўзнагароджваліся ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга БССР.

Скончылася грамадзянская вайна. У Заходняй Беларусі ўрад калішні БНР і ЦК БПС-Р, абаніраўчыся на падтрымку буржуазнай Літвы, рыхтуюць узброенае паўстанне. Ствараецца Цэнтральны беларускі паўстанцкі камітэт і Галоўны штаб беларускіх партызан на чале з падпалкоўнікам Успескім — былым камандзірам беларускага батальёна ў Ваўкавыску. Ім падпарадкоўваўся беларускі батальён, раскватараваны ў наваколлі Коўна /рэнта Гродзенскага палка/, партызанскія атрады падзеленыя на чатыры паўстанцкія акругі Віленшчыны, Гродзеншчыны, Палесся. Толькі на Гродзеншчыне дзейнічала партызанскае злучэнне Генрыха Скамароха /Шыманюка/ лікам каля 15 тыс. чалавек. Польская контрразведка папярэдне выкрыла падполле і парушыла планы змоўшчыкаў. У 1922 г. БПС-Р зводзіць свае атрады на тэрыторыі Літвы ў "Саюз беларускіх стральцоў" /кіраўнікі — А.Цвікевіч, А.Карабач і інш./.

Аднак рэвалюцыйная сітуацыя ў Польшчы паступова сьнедае. БПС-Р распаўскаецца, узброеная барацьба працягваецца пад кіраўніцтвам КПЗБ. Да 1925 года яна зыходзіць на нішто.

У Чырвонай Арміі пытанне нацыянальных часцей у мірных умовах набывае новы сэнс. Непасрэдна прычыняецца да гэтага Іосіф Вісар'яна-



віч. Тут цікавая эвалюцыя, альбо леныі сказаць, мімікрыя яго поглядаў. Спачатку Сталін адстойвае ідэю "аўтанамізацыі" нацыянальных рэспублік. У чэрвені 1917 года на першай Усерасійскай канферэнцыі ваенных арганізацый ён у дакладзе "Нацыянальны рух і нацыянальныя палкі" выказваецца супраць стварэння нацыянальных палкоў. Пазней, у прамове на нарадзе па скліканню ўстаноўчага з'езда Татара-Башкірскай савецкай рэспублікі Сталін называе "чыста нацыяналістычнай" аўтаномію эктэрытарыяльную, пабудаваную на грунце "нацыянальных саветаў" і "нацыянальных палкоў".

З-за цяжкай хваробы ў XII - першым пасля Кастрычніка - з'ездзе РКП/б/ 17-25 красавіка 1923 годзе не ўдзельнічаў У.І.Ленін. Але адкрыта рэвізавець ленінскую стратэгію дзяржаўнага будаўніцтва генсек яшчэ не мог. Таму і ў дакладзе па нацыянальнаму пытання і аднаведнай рэзалюцыі з'езда, падрыхтаваных Сталіным, стрымленымі былі ўсе і такія моманты менавіта ленінскай нацыянальнай палітыкі, выкладзеныя напярэдадні з'езда ў пісьме "Да пытання аб нацыянальнасцях або аб "аўтанамізацыі". Натуральна, тычыліся яны і нацыянальнага войска. Праілюструем гэту думку некалькімі дакументамі.

З рэзалюцыі XII з'езда па нацыянальнаму пытання: "...з'езд рэкамендуе... каб... былі распачаты практычныя мерапрыемствы па арганізацыі нацыянальных вайсковых часцей" /Образование СССР. М., 1972. С.408/. Рэзалюцыя 4-ай нарады ЦК РКП/б/ ад 12 чэрвеня 1923 г.: "Аб практычных захадах арганізацыі нацыянальных вайсковых часцей. Неабходна зараз жа прыступіць да стварэння ваенных школ у рэспубліках і абласцях для выпрацоўкі ў пэўны тэрмін каманднага складу з мясцовых людзей, які можа потым стаць ядром для арганізацыі нацыянальных вайсковых часцей. Пры гэтым зразумела, што навінен быць у дастатковай меры забяспечаны партыйны і сацыяльны склад нацыянальных часцей, асабліва каманды... На Украіне і Беларусі можна было б адразу стварыць на адной... міліцыйнай дывізіі. Пытанне



аб стварэнні нацыянальных вайсковых часцей мае першаснае значэнне... у сэнсе абароны ад магчымых нападаў з боку... Значэнне нацыянальных вайсковых часцей з пункту погляду ўнутранага становішча Саюза Рэспублік не патрабуе доказаў" /Там сама. С.416/.

Паводле рашэнняў партыі у 1923-1925 гадах праводзіцца ваенная рэформа Чырвонай Арміі. Камплектаванне войск базіруецца на тэрытарыяльным прынцыпе, у спалучэнні з кадравым. Большая частка дывізіяў прыгранічнай Заходняй ваеннай акругі /з 2.10.1926г. - Беларускай ваеннай акруга/ заставаліся кадравымі. Новы прынцып фарміравання быў распаўсюджаны на 33-ю і 29-ю стралковыя дывізіі, тры палкі 27-й Омскай стралковай дывізіі і два палкі 37-й стралковай дывізіі. /Краснознаменный Белорусский военный округ. М., 1963. С.55/. Ды і ў іх увесь старэйшы, адміністрацыйна-гаспадарчы, медыцынскі і ветэрынарны склад, 16-20 працэнтаў сярэдняга і малодшага каманднага і палітычнага складу і чырвонаармейцаў былі кадравымі. Да поўнага штату тэрытарыяльныя часці камплектаваліся з насельніцтва раёнаў дыслакацыі. На працягу пяці гадоў яно прызывалася на зборы: першы раз - на тры месяцы, а затым - на месяц у год.

Ваенная рэформа прадугледжвала таксама аднаўленне нацыянальных часцей і злучэнняў. Да восені 1924 г. з'явіліся дзве грузінскія і чатыры ўкраінскія стралковыя дывізіі. Першай нацыянальнай у Заходняй ваеннай акрузе стала 2-я Беларускай стралковая дывізія. Потым тэрытарыяльным стаў 16-ты Беларускі корпус /да трох стралковых дывізіяў/.

Нацыянальны склад часцей БВА быў даволі разнастайным. Асноўную масу складалі рускія - 51,4%, беларусы - 35,5%, іншыя нацыянальнасці 13,7%. Пераменны склад тэрытарыяльных часцей размяркоўваўся наступным чынам: беларусаў - 93%, лўрэяў - 4%, палякаў - 1,5%, іншых - 1,5%. /Ад з'езду да з'езду. Менск, 1929. С.44/.



Палітыка беларусізацыі у 20-ыя гады закранула і часці Чырвонай Арміі. Гэта неаднаразова адзначалася ў дакументах ЦВК БССР і ЦК КП/С/Б. Вось толькі адно афіцыйнае сведчанне: "✓-ская стралковая дывізія, якая з'яўляецца беларускай нацыянальнай дывізіяй, усю сваю работу па навучанні і выхаванні байцоў перавяла на беларускую мову. Усе асноўныя навучальныя дапаможнікі /статуты, падручнікі/ выданы на беларускай мове /сярод іх "Чырвонаярмейская чытанка" - падручнік для палітзаняткаў. - В.Г./ Беларускае літаратура складае асноўную масу бібліятэчных фондаў частак дывізіі ... Вялікім дасягненнем павінна быць прызнана пачаўшая выходзіць з 1 студзеня 1929г. беларуская ваенная газета "Чырвонаярмейская праўда". /Там сама. С.45./ Для падрыхтоўкі беларускіх камандных кадраў адчынена Аб'яднаная беларуская ваенная школа каманднага складу ім. ЦВК БССР. Яе, прыгадаем, скончыў наш праслаўлены военачальнік І.І. Якубоўскі.

Скасавалі тэрытарыяльныя фарміраванні БВА ў 1935-1936 гг., калі сталінскія апричнікі наводзілі "парадак" у арміі. У Вялікую Айчынную вайну ў верасні 1941г. адноўлена Латышская стралковая дывізія, у 1942г. сфарміраваны Эстонскі стралковы корпус і 16-я літоўская стралковая дывізія. Беларускія часці не аднаўляліся. Загані сталінскага рэжыму ў нацыянальным пытанні спрабавалі выкарыстаць на Беларусі фашысцкія захопнікі. Паразітуючы на нацыянальных ідэях і сімвалах, яны пры дапамозе калабаранцаў /Астроўскага, Езавітава і інш./ стварылі "Беларускую краёвую абарону". Але беларускі народ у масе не наддаўся на правакацыю. Паўмільёна партызан - вось моцная беларуская нацыянальная сіла, аб якую зламалі зубы ворагі.

Пасля вайны нацыянальныя фарміраванні зноў знікаюць. Праўда, у тэкоце Канстытуцыі БССР 1951 года выдання прысутнічае артыкул 16-6 аб тым, што БССР "мае свае рэспубліканскія вайсковыя фарміраванні". Але, відаць, гэта была ўжо <sup>Толькі!</sup> голая дэкларацыя, абумоўленая



членствам рэспублікі у ААН. У апошняй рэдакцыі Канстытуцыі БССР няма і самога артыкула.

Зараз, калі мы нанова вивучаем сацыяльна-эканамічную і культурную спадчыну 20-х гадоў, бесспрэчна, трэба звярнуць увагу і на вопыт будаўніцтва нацыянальных часцей арміі. Цікава, што Ф.Энгельс /на прыкладзе Францыі/ лічыў метаэгодным склад рэвалюцыйных узброеных сіл з двух частак: 1/ пралетарскай гвардыі ў гарадах і сялянскай гвардыі ў сельскіх мясцовасцях для абслугоўвання крэпасцяў і нясення ўнутранай службы і 2/ рэгулярнай арміі - супраць уварвання. /Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.7. С.518/.

Зразумела, праўноў час, змяніліся канкрэтныя гістарычныя акалічнасці. Лы нейкія пазітыўныя зэрняткі нацыянальна-тэрытарыяльнай рэформы арміі можна выкарыстаць і ў сучасны момант.

На-першае, вызваліліся б вялікія людскія і эканамічныя рэсурсы, што пры дасягненні рэальнага суверэнітэту рэспублікі, гаспадарку яе народнай гаспадаркі мае выключнае значэнне. У тэрытарыяльных частках праходзіла б ваенную падрыхтоўку асноўная частка самадзейнага насельніцтва Беларусі. Сродкаў на іх шмат не трэба. Ваеннаабавязаныя, якія прызываюцца на некалькі месяцаў у год не адрываюцца надоўга ад вытворчасці ці вучобы. Зберагаюцца прафесійныя і навучальныя звычкі. Да таго ж такія часці могуць самазабяспечвацца значнай доляй харчу, узяўшыся, напрыклад, арэндаваць у мясцовых калгасаў зямлю і сельскагаспадарчыя прылады. Пасля звальнення цэлыя армейскія калектывы маглі б мэтанакіравана ўлівацца ў эканамічнае жыццё рэспублікі, прысці на новабудоўлі, прадпрыемствы, у калгасы. Усе ж лны мясцовыя зыкары - пад'ёмных не патрабуюць, ды і адмоўных выдаткаў міграцыйных працэсаў менш было б. Некалі ж у 1929 годзе каля 400 чырвонаармейцаў і малодых камандзіраў заснавалі на Любанічыне камуну, якая потым стала адным з перадавых калгасаў.



/Народны паэт Беларусі Янка Купала апісаў тры падзеі ў паэме "Над ракой Арэсай"/. Для грамадскіх прадпрыемстваў і устаноў у арміі ў такім выпадку можна рыхтаваць спецыялістаў канкрэтнай прафесійнай накіраванасці. Адным словам, дасягалася б больш арганічнае спалучэнне і узаемадзеянне ў жыцці рэспублікі ваеннай і народнай гаспадарак.

Па-другое, і ў ваенных адносінах не так ўжо і замала могуць даць тэрытарыяльныя войскі. Далібог, не дарэмна вывучалі афганскія душманы па спецыяльнаму дапаможніку тактыку партызанскай вайны на Беларусі ў мінулую вайну. Высокую баяздольнасць арміі гарантавалі б асобныя кадравыя часці, камплектуемыя на прафесійнай аснове.

Па-трэцяе, якасней праходзіла б ваенна-патрыятычная падрыхтоўка прызунікоў і вайскоўцаў. Загадзя ведаючы з якіх рэгіёнаў рэспублікі ідзе напаўненне, вайсковым зручней арганізаваць папярэдняе вывучэнне прызунікоў на месцах, узяўшы шэфства над школамі, ПТВ і да т.п. Тады і журботна вядомую "дзедаўшчыну" выкараняць лягчэй, бо з'яўляецца магчымасць уздзеяннічаць на выхаванне воінаў сіламі грамадскасці, сям'і /яны ж тут, пад бокам/.

Нарэшце, не ўлічваць фактар беларускамоўнага асяроддзя <sup>Д</sup> нелюба. Не ў адрыве ад Бацькаўшчыны намнога эфектыўней вясці прапаганду здабыткаў беларускай культуры, вайсковых традыцый народа. /Нашы ваіры - Вячка, Усяслаў Полацкі, Вітаўт - гонар нашы/. У сваю чаргу, ваенна-патрыятычная тэма атрымае больш шырэшны і ярчэйшы адбітак у творчасці дзеячоў нацыянальнай літаратуры і мастацтва /у 1930 - 1932 гг. <sup>на Беларусі</sup> працавала літаратурнае аб'яднанне Чырвонай Арміі і Флоту - БелЛітФл/. А зберажэнне і развіццё вайсковай лексікі - адной з складавых частак жывой мовы. Хіба гэта не важкі аргумент?!

Звычайна супраць даводзіцца чуць наступнае - тэрытарыяльны альбо нацыянальныя часці павялічаць напружанасць у сітуацыях накі-



талт падзей у Нагорным Карабаху. Але ж гэтага можна пазбегнуць за кошт дабайнага падбору іх асабовага складу, у першую чаргу каманднага па палітычных і сацыяльных адзнаках. Каб унікнуць міжнацыянальных канфліктаў такія войскі наадварот данамогуць падтрымаць правапарадак, пазбягаць залішніх эмоцый і экстрэмісцкіх перахлестаў з боку прадстаўнікоў сваёй нацыянальнасці. За доказамі хадзіць далёка не трэба: выдаўна у Тбілісі з аналагічнымі мэтамі прапанавалі свае паслугі былыя воіны-інтэрнацыяналісты.

Што чуваць у суседзяў? Несумненна мае рацыю народны дэпутат СССР Я. Петэрс, які ў выступленні на Першым з'ездзе Саветаў казаў пра неабходнасць дагавору паміж міністэрствам абароны і саюзнай рэспублікай /якія войскі, колькі, на які час, у якіх месцах павінны дыслацыравацца ў рэспубліцы/. На яго думку, вайскоўцы абавязаны здаваць існыт на мінімум ведаў па гісторыі, традыцыям, укладу жыцця народу, на тэрыторыі дзяржавы якога праходзяць службу. Усе гэта будзе фарміраваць у ваеннаслужачага псіхалогію грамадзяніна дзяржавы, а не вайсковай акругі. У Эстоніі увогуле зрабілі практычныя захады. Да 21 працэнту эстонцаў служыць на тэрыторыі Прыбалтыйскай ваеннай акругі /4% у самой рэспубліцы/. Будзе пашырацца іх прызыў у часці і злучэнні з найменшымі эстонскіх гарадоў. На працу у ваенныя камісарыяты і штабы ГА Эстоніі пераводзяцца афіцэры-эстонцы з другіх рэгіёнаў краіны.

Зусім неабяззкова праводзіць беларусізацыю войска адразу ў шырокіх маштабах. Напачатку ў парадку эксперыменту гэта маглі б быць некалькі асобных вайсковых ці нават мільіцыйных падраздзяленняў /той жа мінскі т.зв. Белшолк/, скамплектаваных па тэрытарыяльнаму прынцыпу з выкарыстаннем беларускай мовы як рабочай у паўсідзённай службе і палітыка-ідэалагічнай працы. Далейшы час пакажа іх прымальнасць ці састарэласць у сучасных варунках.

В.М.Герасімаў



У працы над артыкулам выкарыстаны манаграфіі А.П.Грышкевіча,  
М.С.Сташкевіча, В.А.Круталевіча, П.А.Селіванова, А.Г.Хаклова,  
Л.Гапоненкі, Н.В.Каменскай, Я.Н.Шкляр і інш., беларуская даваенная  
і сучасная перыёдыка.

Герасімаў Валеры Мікалаевіч,  
гал.бібліёграф навукова-даследчага аддзела  
Урадавай бібліятэкі БССР ім.А.М.Горкага.  
Катні адрас: 220004, г.Мінск,  
вул.Заслаўская, 12-548.

к.т. 26-63-52

п.т. 20-10-66